

קוים לדמותו של ר' נפתלי כ"ץ מפרנקפורט, ויחסו לשבתאות

מאת יהודה ליבס

ר' נפתלי בן יצחק הכהן כ"ץ (1645-1719) היה מן הדמויות המעניינות ביותר של המאה השמונה-עשרה, וככזה כבר נכתב עליו לא מעט.¹ נפתולי חייו צדו את עיני ההיסטוריונים והביוגרפים, מימי שביו בילדותו בידי הטאטארים, דרך כל פולמוסיו וגלויותיו, ועד פטירתו בקונסטנצנופול, בדרך לארץ ישראל. לכך תרמה גם אישיותו הצבעונית – בעיקר כאיש פלא, המחולל אותות מופתים, שפעם אחת אף שרף את עירו פרנקפורט, שבה שימש אב בית דין, או למצער הניח לה לעלות באש ולא הרשה לקרוא לכבאים, כדי לנסות את פעולותיהם של קמיעותיו, שהיו ככל הנראה טעוני שיפור. מאורע זה הביא למאסרו ולגירושו בידי השלטונות הנוצריים. אמנם היהודים, שהרובע שלהם הוא שעלה באש, לא השתתפו בהאשמה זו, או לא התייחסו אליה בחומרה, כי בעיניהם קדושת הרבי וקמיעותיו היתה חשובה הרבה יותר מן העצים והאבנים שמהם נבנתה עירם.²

נוסף לענייני קבלה מעשית, ר' נפתלי עסק גם בתחומים רבים אחרים. הוא היה בעל מוסר והנהגות, במיוחד בתחום דיני שכיב מרע

---

1 ראה: מ"א הכהן ראפאפארט הארטשטיין, 'שלשלת זהב: קורות חיי הגה"ק ר' נפתלי הכהן זצלה"ה', פיעטרקוב תרצ"א. ביוגרפיה זו (יחד עם עוד מעשיות שסופרו על ר' נפתלי) חזרה ונדפסה בתוך ספר הדרשות של נפתלי כ"ץ, 'סמיכת חכמים, קדושה וברכה', ירושלים תשנ"א, עמ' תמח-תצא (להלן: סמיכת חכמים). (ספר הדרשות עצמו נדפס לראשונה בפראנקפורט דמיין בשנים תס"ד-תס"ו. וראה עליו להלן בהערה 64 ולאחריה). המובאות להלן יובאו ממהדורה זו. ביוגרפיה זו לוקה בשגיאות, ודוגמאות לכך ראה להלן בהערות 23, 4. ביוגרפיה נוספת, 'תולדות רבי נפתלי כ"ץ', נדפסה בתוך: א"ש הכהן, וצוה הכהן, ירושלים תשי"ג, עמ' כג-לא. מחברה שהיה מצאצאיו של ר' נפתלי, הביא בספרו גם הרבה מתורותיו. וראה גם: מ"מ ביבער, מזכרת לגדולי אוסטריה, ברדיטשוב תרס"ז, עמ' 84-85, 63-69; פ' הכהן פלאי, 'ר' נפתלי הכהן ממבשרי תנועת החסידות', סיני, לט (תשט"ז), עמ' רמב-רס; ג' נגאל, 'על ר' נפתלי כ"ץ מפוזנא', סיני, צב (תשמ"ג), עמ' צא-צד; א' בר לבב, 'המות בעולמו של המקובל ר' נפתלי הכהן כ"ץ', עבודת גמר לתואר מוסמך של האוניברסיטה העברית בירושלים בהדרכת זאב גריס, תש"ן (להלן: בר לבב). שני הפרקים הראשונים בעבודה (עמ' 29-1) מוקדשים לסקירה על חייו וכתביו של ר' נפתלי.

2 ראה, Johan Jacob Schudt, *Jüdischen Merkwürdigkeiten*, Frankfurt am Main - Leipzig 1714, וראה Karl E. Grözinger, 'Jüdische Wundermänner in zwoyter Theil, Buch VI, caput 6, ss. 70-131 Deutschland, in: K. E. Grözinger (ed.), *Judentum im deutschen Sprachraum*, Frankfurt am Main 1990, pp. 191-192; וראה: שלשלת זהב (שם), עמ' תנו-תנו. א' יערי, 'ללהב יצאה: שריפת פרנקפורט דמיין והספר העברי', בתוך ספרו: מחקרי ספר, ירושלים תשי"ח, עמ' 55-61.

ומנהגי מוות, ואף איש הלכה. וגם בתחומים אלה אין טענה כלפי המחקר, כי התחום הראשון זכה לאחרונה למחקר מאלף של אברי בר לבב,³ ואילו כתבי ההלכה של ר' נפתלי אבדו ואינם.⁴ אבל רוב היצירה הרוחנית שהשאיר לנו ר' נפתלי היא בשני תחומים אחרים, שירה ומדרש, ודווקא בהם לא עסקו אלא מבחינה ביבליוגרפית בלבד.⁵ לדעתי בשירתו ובדרשותיו הותיר ר' נפתלי חותם אישי ומיוחד במינו, ונמצאים מפתחות חשובים להבנת אישיותו ועולמו הרוחני, ובאמצעותם יישפך מעט אור חדש על התקופה שחי ופעל בה, שהיא אחת התקופות המופלאות בתולדות מחשבת ישראל. מפתחות כאלה אנסה לחפש במאמרי זה, שהפעם יתבסס בעיקר על דרשותיו של ר' נפתלי. (כדאי לציין כאנקדוטה, שמאז שנדפס לראשונה 'סמיכת חכמים', ספר הדרשות העיקרי של ר' נפתלי, לפני כשלוש מאות שנה, הוא לא נדפס מחדש, למעט בדפוס צילום. אך הוא יצא בדפוס חדש ומהודר,⁶ כאילו לקראת מאמר זה, זמן קצר לפני שנשאתי את הנוסח הראשון שלו באנגלית, בכינוס על המיסטיקה היהודית בגרמניה, בפרנקפורט בשנת תשנ"ד.)

כזווית נוחה להתבוננות בדמותו, ישמש לי יחסו של ר' נפתלי אל השבתאות. גם פרשה זו איננה דבר חדש. כבר בחיי ר' נפתלי התעורר פולמוס בעניין זה, והוא מתואר תדיר בספרי ההיסטוריה.⁷ במבט ראשון דומה שר' נפתלי נמנה עם ראשי המתנגדים לשבתאות, וכתביו החריפים נגדה משמשים מקור היסטורי חשוב לתולדות פרשת השבתאות. רושם זה יכולה לחזק

---

³ ראה לעיל, הערה 1.

⁴ מידע על הספרות ההלכתית של ר' נפתלי יימצא בראש ה'ציונים', כלומר תוכן העניינים, שהסמיך לספר 'סמיכת חכמים' ([לעיל, הערה 1]), עמ' טו מעמודי המבוא של המהדורה החדשה. בדפוס הראשון הובאו 'ציונים' אלה בסוף הספר). ר' נפתלי מזכיר שם כמה ספרים שכתב ולא הספיק להדפיסם וביניהם ספר 'ים כנרת' שהוא השלמה לספר שאלות ותשובות 'פירות גינוסר' שחיבר זקנו, שנקרא גם הוא ר' נפתלי כ"ץ (מלובלין), ונכדו ר' נפתלי ביקש להביאו לדפוס עם תוספותיו. בעניין ספר זה ('פירות גינוסר') אני מבקש לתקן שיבוש שנפל בספר 'שלשלת זהב' (הערה 1, עמ' תע"ז). לפי 'שלשלת זהב', בספר 'אוצר הספרים' לבן יעקב נאמר ש'פירות גינוסר' זה נדפס בפרנקפורט דמיין בשנת שי"ג - כמעט מאה שנה קודם הולדתו של ר' נפתלי! אך כל זה מקורו באי-הבנה של דברי בן יעקב, שלא כתב כלל שהספר נדפס. את פרנקפורט הוא ציין רק כמקום רבנותו של ר' נפתלי, ושי"ג אינו אלא המקור שממנו קיבל את האינפורמציה על הספר, כפי שמתברר מרשימת הקיצורים בראש 'אוצר הספרים'. אגב, ר' נפתלי מביא בספריו כמה וכמה שמועות מפיו של זקנו זה. ראה למשל סמיכת חכמים עמ' סט, קפח; פי ישרים (להלן הערה 6), ה טור א. בין הספרים הנוספים של ר' נפתלי שלא הספיק להדפיסם והוא מזכירם ב'ציונים' נמצא גם הספר 'את מוספיהן', שהוא חיבור על כל 'אתים' שבתורה, שבאו לרבות. ייתכן שגם לספר זה היה אופי הלכתי, ולא רק דרשני.

⁵ ראה לעיל, הערה 1. הסקירה הביבליוגרפית הטובה ביותר תימצא בחיבורו של בר לבב.

⁶ ראה לעיל הערה 1.

⁷ ראה להלן הערה 10.

גם העובדה שר' נפתלי השיא את נכדתו לרודף השבתאים המפורסם ר' יעקב עמדין.⁸ אולם נסיבות צאתו של ר' נפתלי למאבק בשבתאות, יכולות להטייל צל כלשהו על עמדתו החד-משמעית כלפי תנועה זו. עניין זה הוא פרק בפרשה ההיסטורית הידועה בכינוי 'פולמוס חיון', ומעשה שהיה כך היה:
הספר 'עוז לאלהים', ספרו של ר' נחמיה חיון בקבלה שבתאית, נדפס עם הסכמה מאת ר' נפתלי כ"ץ. לאחר שהתעורר הפולמוס סביב ספר זה⁹ התנצל ר' נפתלי על הסכמתו, ואמר שחיון הוציאה ממנו במרמה. דברי ר' נפתלי נראים מוקשים מכמה בחינות, אך מאחר שבשאלה זו כל העובדות גלויות וידועות, וכבר נפרשו לעיני המתעניין כמה וכמה פעמים,¹⁰ רשות בידי כל אדם לשקול שוב את דברי ר' נפתלי, ולהכריע לפי נטיית לבו, אם הוא מאמין להם או לא.

לפיכך לא אעסוק כאן שוב בדברים גלויים אלה, אלא אפנה לדמותו של ר' נפתלי כפי שהיא מצטיירת מכתביו ומעדויות אחרות עליו, שאינם עוסקים באופן ישיר וגלוי בשאלת יחסו לשבתאות. דווקא במקורות כאלה, שעדיין לא עסקו בהם, יש לקוות שנוכל להעמיק יותר בחידת דמותו של ר' נפתלי כ"ץ בכלל וביחסו לשבתאות בפרט.

מי שמחפש עדויות כאלה על יחסו של ר' נפתלי אל השבתאות, ימצא שהיה לו יחס מיוחד לסמל הצבי; בראש צבי גם השתמש כבאחת מסגולותיו נגד שרפה.¹¹ אפשר לשער שסמל זה קשור לשמו של שבת צבי, אבל אולי אין כאן רמז אלא לשמו הפרטי של ר' נפתלי עצמו, לפי הפסוק 'נפתלי איילה שלוחה' (בר' מט, כא), שבעקבותיו הוצמד כמעט לכל נפתלי בארצות אשכנז גם השם הירש (צבי).

אם נחפש אחרי ראיות ממשיות יותר, ניווכח לדעת שחזן מן ההסכמה הנזכרת על ספרו של חיון, ר' נפתלי הסכים גם על ספרים שבתאים אחרים שנדפסו בימיו: על ספר 'אור ישראל' לר' ישראל יפה משקלאב¹² ועל ספר

---

8 ראה: ל' עמדין, מגילת ספר (מהדורת דוד כהנא), ורשא תרנ"ז, עמ' 39.

9 על הרקע הרעיוני של פולמוס זה ראה מאמרי 'היסוד האידיאולוגי שבפולמוס חיון', בספרי סוד האמונה השבתאית, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ה, עמ' 49-52, 300-301.

10 על הפרשה ראה: דוד כהנא, תולדות המקבלים השבתאים והחסידיים, תל אביב תרפ"ו, עמ' 126-137. מכתבי ההתנצלות על חיון נדפסו ע"י דוד קאופמן, ראה: D. Kaufmann, 'La Lutte de R. Naftali Cohen contre', *REJ*, 36 (1898), pp. 256-286; 37 (1899), pp. 274-273. המכתבים חזרו ונדפסו בשלשלת זהב (לעיל, הערה 1). לאחרונה חזר אברי בר-לבב ועסק בכך בהרצאה פומבית.

11 ראה: נגאל (לעיל, הערה 1), עמ' צא.

12 פראנקפורט דאודר תס"ג. הסכמתו של ר' נפתלי לא נדפסה בראש הספר עם שאר ההסכמות, אלא בדף ז, אחרי הקדמת המחבר, שכן היא נתקבלה אחרי שהספר כבר החל להינדפס. על שבתאותו של הספר ראה כהנא (לעיל, הערה

'חמדת צבי' לר' צבי חאטש.¹³ קשה לשער שמקובל מעמיק בן הזמן כר' נפתלי לא עמד על אופיים השבטאי של ספרים אלה. אך כנגד זאת אפשר לטעון, שר' נפתלי נתן את הסכמתו גם לספרים רבים אחרים.¹⁴ כמו כן, על הספרים השבטאיים הללו הסכימו גם אחרים, כגון ר' דוד אופנהיים,¹⁵ שהיה אספן ספרים ידוע ורעהו של ר' נפתלי, שאצלו מצא מחסה לאחר שנאלץ לעזוב את פרנקפורט בעקבות העסק הביש הנזכר הכרוך בשרפת העיר. אך כאן אפשר אולי לטעון 'ערבך ערבא צריך', שהרי גם יחסו של ר' דוד לשבטאות עדיין לא הוברר כדבעי.¹⁶

אך ר' נפתלי הסכים גם על ספרו של שבתאי נוסף, ועל צפונותיו של זה עמד בודאי. כוונתי לספר 'אבק סופרים' לר' אברהם קוונקי¹⁷ ידידו בנפש של ר' נפתלי, שעליו כתב, בין השאר, בהסכמתו זו:

ויודע כל שער עמי שיעור האהב' [ה] עזה כמות [שיה"ש ח, ו] אשר אהבתיו משנת התמ"ח אשר חבלים נפלו לי בנעימות... כמעט שתי שנים ומחצה לא זזה ידי מתוך ידו. בהיותו רחוק - בלבי צפנתי אמרתו, ובהיותו קרוב - מכוסי שתה ובחיקי שכב בתונוי דלבא¹⁸...¹⁹

אמנם ר' אברהם קוונקי לא היה אלא שבתאי קטן, אבל בשל חברותו עם ר' נפתלי הוא נמצא משיח לפי תומו ומגלה את קשריו של ר' נפתלי עם שבתאים חשובים הרבה יותר. האחד הוא המקובל השבטאי ר' אפרים הכהן,²⁰ ומעל לכול (או אם תרצו, מתחת לכול): ישמעאל צבי, בנו של שבתי צבי! וכך

---

10) ח"ב, עמ' 126-129. וראה עתה מאמרי, 'צדקת הצדיק: יחס הגאון מווילנא וחוגו כלפי השבטאות'. קבלה 9 (2003), עמ' 234-238.

13) אמשטרדאם תס"ו. על שבטאותו ראה כהנא (לעיל, הערה 10), ח"ב, עמ' 123-126.

14) ראה מפתח ההסכמות: L. Lowenstein, *Index Approbationum*, Berlin 1923, pp. 113-114.

15) ר' דוד הסכים על ספרי חיון ועל ספר 'אור ישראל', ואף על ספר 'אבק סופרים' דלהלן בהערה 17. וראה: י"ז כהנא, 'תשובת ר' דוד אופנהיים', סיני, יט (תש"ז), עמ' שכז-שלד.

16) הוא נתמנה ע"י שרידי חבורת ר' יהודה החסיד בירושלים להיות רבם. ראה: מ. בניהו, 'חליפת אגרות בין הקהלה האשכנזית בירושלים ור' דוד אופנהיים', ירושלים ג, (תשי"א), עמ' קח-קכט.

17) אמשטרדם תס"ד, ג טור א.

18) כלומר: בחזרי הלב; לפי נידה, כ ע"ב.

19) בהמשך הקטע ימצאו עוד דברי אהבה ורעות והזדהות. וראה עוד: מ' בניהו, התנועה השבטאית ביוון, ירושלים תשל"א-תשל"ח (= ספונות, יד = ספר יון, ד), עמ' קסו. וראה מ' בניהו, 'אגרות ר' אברהם קוונקי לרבי יהודה בריאל', סיני, לב (תשי"ג), עמ' שז.

20) ראה עליו, בניהו, התנועה השבטאית ביוון, שם, עמ' קז-קכב.

מעיד ר' אברהם קוונקי בסוף זיכרונותיו על שבתי צבי, שפרסם ר' יעקב עמדין: 21

ועיני ראו ולא זר בתוך גלותי בהיותי בק"ק אוסטריאה אצל הגאון מהורר נפתלי נר"ו, אשר היום יושב על כסא הוראה בפוזנא, כי שם היה ת"ח חשוב ושמו מהורר אפרים... והוא הראה לו שאלה מישמעאל צבי ותשובתו הרמה²² דברים עמוקים מאוד. זה ראיתי בעיני וכאלה רבות.²³

קשה לתאר שר' נפתלי ישב בביתו בחברת שני המקובלים השבתאים הנ"ל, נשא ונתן בדבריו העמוקים של ישמעאל צבי, ויחסו לשבתאות היה שלילי לחלוטין.

אך גם זה אינו עיקר דברינו. כדי לעמוד על עולמו הרוחני של חכם יהודי, יש לבדוק את תורתו הוא. נעיין אפוא בכתביו הדרשניים של ר' נפתלי בעצמו, כאשר אין הוא מדבר במפורש על השבתאות. וניווכח לדעת שבדרשות אלה מצויים רעיונות המאפיינים את הספרות השבתאית.

למשל: בהקדמה לספרו הבלתי גמור, 'ספר בראשית ופירוש פי ישרים',²⁴ נמצאת דרשה ארוכה של ר' נפתלי על סודה של לאה אשת יעקב, שהיא בבחינת הספירה האלהית העליונה, ובעולם הזה אי-אפשר להשיג את עניינה, כי 'נפלה בחלקו של עשו', והיא תישאר שם עד ימות המשיח, שאז ישיגנה המשיח, הנקרא כאן גם 'גואל האמיתי', ויפדנה מיד עשו, וישיב אותה אל הקדושה.

ר' נפתלי מסתמך כאן על 'כתבי איש האלקי מהר"ר ר' חיים ויטל ז"ל שלא לאה היה ראוי להיות בקדושה כי אם בחלקו של עשו'. ואכן דברים כאלה נמצאים בקבלת האר"י, המדברת על היות לאה גלגול וטיהור מסוים של לילית, החזה הראשונה, ועל הקליפות שדבקו בה, והיה צורך

---

21 י' עמדין, תורת הקנאות, אלטונא תקי"ב, כא ע"ב.

22 מקור המליצה: שמ"א ז, יז.

23 על ישמעאל צבי ראה בניהו, התנועה השבתאית ביוון, לעיל: הערה 19, עמ' קסג-קעח. דברים אלה מצוטטים שם בעמ' קסו, אך בלי ניסיון להוצאת מסקנות לגבי ר' נפתלי. בעל שלשלת זהב (לעיל, הערה 1, עמ' תנ), ייחס בטעות עדות זו לר' יעקב עמדין במקום לר' אברהם קוונקי. על קשרי ר' נפתלי עם עמדין, ראה לעיל, הערה 8.

24 ספר בראשית ופירוש פי ישרים, ט טור ד - י טור ג. על הספר ראה להלן הערה 69. ואולי הדרשה דלהלן היא הסיבה לחרטת המדפיסים, שלא גמרו את הספר, ואולי אף השמידו את רוב עותקיו.

לטהרם לפני זיווגה עם יעקב,²⁵ ומקורם במדרש המפורסם בבראשית רבה (ע, טז), שלפיו לאה היתה מיועדת מלכתחילה ליפול בחלקו של עשו. אבל בכל אלה לא מצאנו שלא נפלה בפועל בחלקו של עשו, והיא עתידה להישאר בחלקו עד ימות המשיח! אמנם ר' נפתלי מביא דברים כאלה בשם ספר עשרה מאמרות לרמ"ע מפאנו, אך אני לא מצאתים שם. מכל מקום, דברים אלה מתאימים ביותר לרוח השבתאית הסינקרטיסטית,²⁶ וביותר לגוון שהתגבשו בו הדברים בימי יעקב פראנק, בדור שאחרי ר' נפתלי. כידוע, פראנק הלך לדת עשו הוא אדום, היא הדת הנוצרית, שכן לדעתו הליכה זו נדחתה מימי יעקב אבינו עד ימי המשיח, הם ימיו שלו, ובה תגיע דת ישראל לידי שלמותה.²⁷ אך גם בספרות השבתאית שלפני פראנק, שלא הטיפה להמרת דת, מצאנו שהישות האלהית העליונה נקראת 'עשו' או 'אדום', כגון בספר השבתאי המפורסם 'ואבוא היום אל העין'.²⁸

מובן מאיליו שר' נפתלי לא חשב על התנצרות, ואף אינני יכול להצביע על מקור שבתאי לדבריו, שהרי הסינקרטיזם היהודי-נוצרי, אף שהוא קיים מראשיתה של התנועה השבתאית,²⁹ לא הגיע למלוא גיבושו אלא אחרי ימיו של ר' נפתלי. אבל דמיון וקרבה יש כאן. קרבה זו מתבטאת גם בציור המשיח בדרשה זו, שעיקר עיסוקו הוא בתורת ההשגה: השגת הבחינה האלוהית הגבוהה ביותר. אמנם גם בזוהר ובמקורות קודמים מצאנו שהמשיח ישיג את הבחינה האלהית הגבוהה שאיננה מושגת בזמן הזה,³⁰ אבל בשבתאות הגיע עניין זה לשיאו, וההשגה הפכה לעניינה העיקרי של המשיחיות.³¹

---

²⁵ ראה 'מאמר פסיעות של אברהם אבינו', מכתבת האר"י עצמו, שנדפס מחדש במכון אהבת שלום, ירושלים תשמ"ח (נכרך עם חיבורים אחרים בכרך כתבים חדשים לרבינו חיים ויטאל ז"ל), עמ' ט-יב; ספר הגלגולים, פרעמישלא תרל"ה (דפוס צילום, בתוך: תורת הגלגול, ירושלים תשמ"ב), סה ע"א-ע"ב, פרק נ.

²⁶ על סינקרטיזם זה ראה מאמרי: 'על כת סודית יהודית-נוצרית שמקורה בשבתאות', בספרי (הערה 9), עמ' 212-237, 429-421.

²⁷ ראה: ג' שלום, מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, ירושלים תשל"ד, עמ' 132.

²⁸ ספר זה עדיין לא נדפס. הפסקה הרלוונטית הובאה בידי מ"א פרלמוטר, ר' יהונתן אייבשיץ ויחסו אל השבתאות, ירושלים ותל אביב תש"ז, עמ' 90-91 (להלן: פרלמוטר). על ראשו של עשו שהוא בקדושה כותב ר' יהונתן אייבשיץ בספרו יערות דבש, ירושלים תשכ"ח, ח"ב, עה טור ב.

²⁹ כגון בתורתו של נתן העזתי. ראה: ג' שלום, שבתי צבי, תל אביב תשי"ז, עמ' 252, 229, ועוד.

³⁰ ראה מאמרי 'המשיח של הזוהר', בתוך: ש' ראם (עורך), הרעיון המשיחי בישראל, ירושלים תשמ"ב, עמ' 170-173.

³¹ ראה מאמרי 'המשיחיות השבתאית', בספרי (הערה 9), עמ' 9-19, 269-272.

הזיקה אל הטרמינולוגיה המשיחית השבתאית נחשפת כאן גם בשימוש הלשוני 'גואל האמיתי', שהיה שכיח אצל השבתאים ככינוי למשיחם.³²

זיקתה של דרשה זו אל השבתאות איננה מבוססת רק על הרעיונות הכלליים הללו, אלא גם על פרטי הסימבוליקה הקבלית. בשום מקום לא מצאתי שהישות הקבלית העליונה נקראת בשם 'לאה' אלא כאן, ובספר השבתאי הנזכר 'ואבוא היום אל העין',³³ ובספר אחר השייך לאותו חוג, שמצאתי בכתב יד, וכינתיו 'מ"ט כללים על דרך "ואבוא היום אל העין"'.³⁴ בספרים אלה מפותח יותר הבסיס הדרשני של הכינוי 'לאה' ל'אין סוף'.³⁵ בין השאר, השם 'לאה' מפורש שם מלשון 'לאות' או עייפות, ולאות זו מציינת, בין השאר, את העובדה שספירה זו מצויה מעל לתחום האפשרי להשגה. דומני שפירוש זה רמוז גם בדרשתו של ר' נפתלי, שבמשפט אחד שבו הוא מנסה לרכך את דבריו המפורשים על אודות נפילתה של לאה בידי עשו, ומפרש זאת באומרו שעשו, כלומר כוח הרע הנוצר מעוונות האדם ושולט בעולם הזה, מונע מן האדם את ההשגה של הבחינה האלהית העליונה הנקראת 'לאה'.

לחיזוק טענתי בדבר האופי השבתאי של זיהוי 'לאה' עם הבחינה האלהית העליונה אעיר, שספר 'ואבוא היום אל העין' הותקף קשות בפי ר' יחזקאל לנדא (הוא 'הנודע ביהודה') ככל הנראה דווקא בגלל זיהוי זה. ר' יחזקאל אומר שמחבר הספר

כופר בהשגחת אין סוף בכפירה גרועה מכפירת אריסטו וחבריו, שהם כפרו לרוממותו, אבל המחבר הקונטרס הזה כופר בהשגחתו באמרו שתשש כוחו. כפירה זו לא פקרו אפילו האומות הקדמונים מעולם.³⁶

דברים אלה על תשות כוחו של אין סוף נוגעים ככל הנראה לזיהוי אין סוף עם לאה, שהיא נקבה, וברמז ללשון חז"ל 'עכשיו יאמרו אומות העולם תשש כוחו [של האל] כנקבה' (בר' לב ע"א), ודרשת חז"ל זו אכן מצוטטת בהקשר זה באותה פסקה בספר 'ואבוא היום אל העין'. ובחיבור 'מ"ט כללים' מצויות גם דרשות סקסואליות נועזות שבהן הישות האלהית העליונה ממלאת

---

³² ראה מאמרי 'כתבים חדשים בקבלה שבתאית מחוגו של ר' יהונתן אייבשיץ', בספרי, שם, עמ' 103-197, 359-396 (להלן: 'כתבים חדשים').

³³ הפסקה הרלוונטית הובאה בידי פרלמוטר (לעיל, הערה 28), עמ' 74, וחזרה ונתפרסמה, עם תיקונים מכתבי יד נוספים, במאמרי 'כתבים חדשים', עמ' 108 ובהערות לעמוד זה.

³⁴ ראה 'כתבים חדשים', עמ' 108-109 ובהערות.

³⁵ ראה במקום המצוין בהערה הקודמת. אמנם אצל ר' נפתלי 'לאה' אינה מכונה 'אין סוף' אלא ספירת כתר, אבל הרעיון זהה.

³⁶ דברים אלה מצויים בשניים מספרי עמדין, והובאו אצל פרלמוטר (לעיל, הערה 28) עמ' 50.

לעתים את תפקיד הנקבה.³⁷ ועוד: שמה של לאה מרמז כזכור על לאות, וזו נדרשה באותה פיסקה ב' ואבוא היום אל העין' גם על תשות כוח ממש מצד אין סוף, ולא רק על נמנעות השגתו. וזאת, ככל הנראה, לפי הרעיון השבתאי הידוע של 'הגנוזיס הפוכה', השולל מן הישות האלהית העליונה את ההשגחה בתחתונים,³⁸ וכמו שהאשים הנודע ביהודה.³⁹

ושוב: אין מדובר בהכרח בהשפעת ספרים שבתאיים אלה על ר' נפתלי. איננו יודעים מתי נכתב החיבור 'מ"ט כללים', אך 'ואבוא היום אל העין' נכתב כנראה בעשור השני של המאה השמונה עשרה,⁴⁰ כלומר, כעשרים שנה אחרי שכתב ר' נפתלי את דבריו. עם זאת נראה שר' נפתלי היה שותף להלוך רוחם של שבתאים רבים, וכתביו יכולים לעזור למי שמבקש להתחקות אחר התגבשות רעיונותיהם. אין גם להדביק לר' נפתלי את התואר 'שבתאי' לפי הגדרתו המדויקת, כי אין כל ראיה לכך שראה בשבתי צבי את המשיח. אף ספק אם הגדרה כזאת תהיה חשובה מאוד להבנת עולמו הרוחני. בעיני מי שאינו עורך דין אלא היסטוריון של הרוח, ואיננו עוסק בתוויות אלא בהסברים, קביעת שמו של המשיח לא תיחשב לעיקר עולמו הרוחני של המקובל הנידון.

הדרשה דלעיל אודות 'לאה' אינה אלא דוגמה אחת להלוך רוח משיחי כמו שבתאי אצל ר' נפתלי, וכמוה גם אחרות. למשל: בספרו 'סמיכת חכמים' מצוי הרעיון שמיתת המשיח (המזוהה עם המלך דוד), היתה 'רק הסתלקות וכסוי מן העין לפי שעה כמו הלבנה ועתיד להתחדש ולהתגלות במהרה בימינו' (עמ' סז). ואולי נכון להזכיר כאן, שר' נפתלי הדפיס ספר זה בשנת תס"ו, השנה שהשבתאים ציפו בה להתגלותו השנייה של משיחם, לרגל מלאת ארבעים שנה להתפרצות השבתאית של שנת תכ"ו.⁴¹

---

³⁷ ראה 'כתבים חדשים', עמ' 109.

³⁸ ראה: G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New-York 1941, p. 322; וראה מאמרי 'יחסו של שבתי צבי להמרת דת', בספרי (הערה 9), עמ' 20-34, 274-295.

³⁹ ראה: פרלמוטר (לעיל, הערה 28), עמ' 74. פרלמוטר היה הראשון ששיער שדברי הנודע ביהודה נוגעים לפסקה זו בספר 'ואבוא היום אל העין'.

⁴⁰ לפי דעתי נתחבר הספר בשיתוף פעולה בין ר' ליבלי פרוסניץ לר' יהונתן אייבשיץ. שני אלה חיברו את הספר בווינא או בפראג, לאחר שר' ליבלי גורש מפרוסניץ, ור' יהונתן, תלמידו בשבתאות, הלך אחריו. ראה מאמרי 'חיבור בלשון הזוהר לר' וולף בן ר' יהונתן אייבשיץ על חבורתו ועל סוד הגאולה', בספרי (הערה 9) עמ' 344 הערה 85; 'מחבר ספר "צדיק יסוד עולם" - הנביא השבתאי ר' ליבלי פרוסניץ', שם, 76-70, 330-338.

⁴¹ ראה: ז' שזר, התקוה לשנת הת"ק, ירושלים תש"ל, עמ' 10-12, 26-28. וראה מאמרי על ר' ליבלי (לעיל, הערה

(40).

דוגמה אחרת תימצא ברעיון המפותח באותו ספר ('סמיכת חכמים') שאדם וחוה קודם החטא היו 'במדרגת אלקים'; את הפסוק 'ויברך אותם אלהים' (בר' א, כב) ר' נפתלי מבין: 'ויברך אותם שיהיו אלהים' (עמ' סה). קביעה זו מביאה את ר' נפתלי לידי תמיהה, מדוע נענשו אדם וחוה על חטאם, והרי כל איסור 'אינו שייך באלהות' (כך הוא מפרש גם את נשיאת שתי אחיות של יעקב, שתיקן את חטא אדם הראשון, וגם הוא 'היה בסוד האחדות שנקרא אל כמו אדם הראשון' [עמ' סב]). ואולי יש לקשור עניין זה עם הדעה שהמשיח הוא תיקונו של אדם הראשון. דעה זו, המפורסמת גם בנצרות וגם בקבלה, מפותחת ומודגשת בספר זה (עמ' פט). ואם המדובר במשיח שהוא כאל וכל העבירות הן לפניו בבחינת היתר, קשה שלא לחשוב על המשיח השבתאי.

דוגמה אחרת: ר' נפתלי מפתח בספר זה את הרעיון, שהתורה נכתבה מלכתחילה כגט גירושין שכתב הקב"ה לישראל, בשעה שחשב על הדור של 'עיקבות המשיח' (עמ' עט-פ). רעיון מפתיע זה מעלה על הדעת את דברי שבתי צבי בדבר החלפת התורה וישראל באסלאם ובקוראן, שהיה בעיניו כ'כתובה חדשה'.⁴²

דוגמה נוספת: ר' נפתלי מביא את דברי חז"ל, שלפיהם כל המועדות עתידין להיבטל חוץ מימי הפורים (מדרש משלי, ט, ב). ומוסיף עליהם, שגם תשעה באב, לאחר שיהפוך לששון ולשמחה, לא יתבטל לעולם (עמ' נח). אמנם רעיון הפיכת תשעה באב ליום ששון ושמחה מקובל ביהדות מאז זכריה הנביא (זכריה ח, יט), אך לא מצאתי מקורות קודמים שהופכים יום זה למועד רשמי, ואף מפריזים בערכו, ומציינים אותו, כתוספת לפורים, כחג שלא יבטל אף בעת ביטול שאר המועדים.⁴³ מי שעשה כן היה שבתי צבי, שציווה לחוג את תשעה באב כיום הולדתו, ובין השאר ציין בצו המלכות שלו:

והיה היום הזה לכם לזכרון יום טוב גדול לדורות עולם אות היא

לעולם ביני ובין בני ישראל.⁴⁴

---

⁴² ראה מאמרי (לעיל, הערה 38), עמ' 31.

⁴³ מצינו את הדעה שגם יום הכיפורים לא יתבטל (למשל במדרש משלי ט, ב), וכך גם חנוכה: ירושלמי מגילה א, ז (ע' טור ד).

⁴⁴ איגרתו זו של שבתי צבי הובאה אצל י' ששפורטש, ציצת נובל צבי (מהדורת י' תשבי), ירושלים תשי"ד, עמ' 130. ממקור אחר נדפסה האיגרת על א' אמארייליו, 'תעודות שבתאיות בגנזי רבי שאול אמארייליו, ספונות, ה (תשכ"א), עמ' רנא.

הפסוק 'ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם' (שמ' לא, יז) נאמר במקורו לא על מועד כי אם על יום השבת, ועליו אמרו חז"ל: "אות היא לעולם" – מגיד שאין שבת בטלה מישראל.⁴⁵

דבר אחר. ר' נפתלי מציין כמה דעות המצויות, לדבריו, בשאלת הימצאות השכינה עם ישראל בזמן הגלות. בין אלה הוא אף מונה דעה, שאינני מכיר ממקום אחר, ולפיה בימי הגלות שרויה השכינה רק בחוץ לארץ ודווקא בארץ ישראל אין היא מצויה.⁴⁶ דעה פרדוקסלית זו משקפת לדעתי את ההתרוצצות שהיתה בתנועה השבתאית סביב שאלת העלייה לארץ ישראל, ובייחוד בשנים שבהם כתב ר' נפתלי את דבריו, שנות עליית ר' יהודה החסיד וחבורתו.⁴⁷ שאלה זו הטרידה כנראה רבות את ר' נפתלי, אשר בסוף ימיו ביקש אמנם לעלות לארץ ישראל, ולא עלתה בידו, ונפטר בדרך בקונסטנטינופול.⁴⁸ ובכלל, לפי רוח התקופה ר' נפתלי היה מחבב את הפרדוקסים. למשל: לפי הפירוש המקובל, שנתו של הקב"ה מסמלת חוסר השגחה, וממילא זמנים רעים וקשים.⁴⁹ ור' נפתלי חולק וטוען, 'כי ממה נפשך אם ישראל הם בשלום וישנים באין מחריד, גם הקב"ה נדמה כישן' (סמיכת חכמים, עמ' כז).

ר' נפתלי לא בחר את הדרך הסלולה והבטוחה בשאלות הטוב והרע, האמת והאמונה, והוא דומה כמי שהולך כל העת על פי התהום. כך אפשר גם להבין את נוסח 'מסירת המודעה' שהתקין והקפיד מאוד על אמירתה, שבה הוא מתחרט מראש על הרהורי כפירה העלולים לבוא לו לפני מותו.⁵⁰ נוסח זה הוא פיתוח של נוסח קודם, שפרסמתי במקום אחר, ושיעירתי שמחברו הוא ר' שמשון מאוסטרופוליה⁵¹ (זה חיברה בהשפעת ספר השל"ה)⁵² שם שיעירתי שר'

---

45 מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דשבת, כי תשא, פרשה א.

46 עמ' כג. הוא מסתמך, ככל הנראה, על הדרש בסנ' צו ע"ב על משלי ז, יט-כ. וראה עוד זוהר איכה, זוהר חדש צב טור ב.

47 ראה מאמרי (לעיל, הערה 31). התנגדותו של קרדונו לר' יהודה החסיד אולי נגעה גם בשאלת העלייה.

48 ראה: שלשלת זהב (לעיל, הערה 1), עמ' תעד-תעה.

49 ראה למשל זוהר ח"ג, קלו ע"ב, אידרא רבא.

50 נוסח מסירת המודעה נדפס בספרו של ר' נפתלי, שער ההכנה, קושטא תצ"ד, יו ע"א - כא ע"א, במסגרת 'הודוי הגדול'. ושוב, עם דיון מפורט בעניינה ובמקורותיה, אצל בר לבב (לעיל, הערה 1), עמ' 146-151. ראה בצוואתו של ר' נפתלי, שנדפסה מחדש בסוף סמיכת חכמים החדש (לעיל, הערה 1), עמ' תמד.

51 ראה מאמרי 'חלום ומציאות: לדמותו של הקדוש המקובל ר' שמשון מאוסטרופוליה', תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 103-101.

52 ראה: י' כ"ץ, 'לדמותו של ר' שמשון מאוסטרופוליה', תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 661-662.

שמשון כיוון בתפילתו לפיתויים ולאיומים של שנות השמד.⁵³ אמנם אצל ר' נפתלי הכוונה ליצר הרע הבא מתוך הנפש פנימה, ואינו נזקק למעורר מבחוץ. מעניין לציין שבערך באותן שנים שכתב ר' נפתלי את דבריו, נוסח זה של מסירת המודעה צוטט על-ידי יוהאן קמפר, יהודי שבתאי שהתנצר, ושימש בידו ראיה שהיהודים נוטים בלבם להמיר את דתם, ורבניהם נלחמים בנטייה זו בכל כוחם.⁵⁴ ואף מצאתי שהיו שייחסו לר' יהונתן אייבשיץ בהיותו על ערש מותו הצהרה על אמונת השילוש הנוצרי.⁵⁵

ר' נפתלי נטה לאסוף מן הספרות היהודית דווקא את המדרשים והמאמרות הבוטים והפרדוקסליים ביותר. לדוגמה: בספרו 'סמיכת חכמים' הוא מאריך ביותר בדברי המדרש לפיו מיתתו של אדם הראשון לא נגזרה עליו בשל חטאו אף שכך אמר לו האל במפורש (עמ' פה-צ; ר-רג). ויש לומר, שכאן נהג האל ב'עלילה' שרירותית כנגד האדם.⁵⁶

ר' נפתלי אף לא הקפיד בבררת המקורות של מדרשיו. כך, למשל, הוא מסתמך בספרו, כדבריו, על

מאמר המורגל בפומיה דאינשי, אם אמנם לא ראיתו, והוא: כל ימיו של דוד היה מצטער עד שהגיע לפרק בתולה נשאת ליום הרביעי – נתקררה דעתו (עמ' סז).

---

⁵³ אולם ייתכן שלא כך ההקשר של השל"ה, שלגביו נכונה טענתו של כ"ץ. ראה בהערה הקודמת.

⁵⁴ כוונתי ליוהאן קמפר, שכתב באותן שנים באוניברסיטת אופסלה ספרים עבריים רבים. בספריו, שעדיין לא נדפסו, הוא מנסה להוכיח את אמיתות הנצרות מתוך ראיות קבליות ושבתאיות, המעידות על התעמקות לא מעטה במקורות. את דברי השבתאים שלמד בילדותו (הוא היה מחסידי הנביא השבתאי ר' צדוק מגורודנא), הוא הסב משבתי צבי לישו הנוצרי. על כל אלה נכתבה עבודה סמינריונית מקיפה ומעולה בשנת תשנ"א בחוג להיסטוריה באוניברסיטה העברית בירושלים (בהדרכת י' קפלן ומ' הד): מחברת העבודה היא שפרה אסולין, וכותרתה: 'יוהאן קמפר - ספור גלגוליו של מומר שבתאי אחד במאה השבע עשרה', ושם ימצא גם דיון מפורט על 'מסירת המודעה'. עבודה זו התפרסמה בעיקרה בתוך: החלום ושברו: התנועה השבתאית ושלוחותיה (בעריכת רחל אליאור), ירושלים תשס"א, כרך א (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יז), עמ' 423-470.

⁵⁵ ראה מאמרי (לעיל, הערה 26), עמ' 229-230, ובהערות לדפים אלה. הוספה לעניין זה ראה במאמרי 'באיזורי הגבול של הקבלה', תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 138 הערה 20. בר לבב (לעיל, הערה 1, עמ' 150) שיער שמסירת המודעה של ר' נפתלי קשורה לתסיסה השבתאית שבדורו, שבגללה רק בעת מיתתו של אדם אפשר היה לדעת את אמונתו האמיתית.

⁵⁶ תנחומא, וישב, ד.

מאמר זה, שהוא דורש עליו סודות נוראים (העניין שראינו לעיל אודות היעלמותו של המשיח), היה במקורו, כפי שנראה לי, בדיחה עממית הקרובה לניבול פה; המאמר מצוטט כבר בספרי דרוש מן המאה השבע עשרה.⁵⁷

מקורות אחרים של ר' נפתלי הם מדרשים לכאורה קיימים וידועים, שהוא מצטט בספרו בשינויים קטנים, ההופכים אותם על פיהם ויוצרים בלא משים מדרשי פליאה חדשים. כך, למשל, מצטט ר' נפתלי:

דאיתא במדרש כל מה שברא הקב"ה בעולמו שנים ברא. אמר שבת לפני הקב"ה: 'לכל נתת בן זוג ולי לא נתת בן זוג'. אמר הקב"ה: 'אני הוא בן זוגך' (עמ' לב).

אבל במדרש חז"ל (בראשית רבה יא, ח), לא הקב"ה הוא בן זוגה של השבת, אלא כנסת ישראל.

אף תמוהה מזאת היא המובאה הבאה, המובאת בשם 'מדרש':

כשביקש יוסף להזדקק לאשת פוטיפר נטל יעקב האבן שתיה וביקש להשליך עליו, ופירש (עמ' יט).

המקור הקרוב ביותר שמצאתי לעניין זה הוא המובא בילקוט שמעוני (ח"א, סימן קמה):

אמר רבי: שמע לה [יוסף לאשת פוטיפר], אלא שהביא הקב"ה איקונין של אביו ונתבייש וברח. פעם שניה נכנס, נטל הקב"ה אבן שתיה, אמר לו: 'אם תיגע בה הריני משליכו ואחריב את העולם'.

ואפילו פסוק תנ"ך חדש ועז ביטוי נוצר בדרך זו: ר' נפתלי דורש באריכות את הפסוק: 'והיה ביום ההוא יכה ה' כף אל כף' (עמ' נו-נז). אין פסוק כזה בתנ"ך שלפנינו, והוא נוצר, ככל הנראה, מצירוף שני פסוקים בספר יחזקאל: 'אתה בן אדם הנבא והך כף אל כף' (כא, יט), 'וגם אני אכה כפי אל כפי' (כא, כב). ואלה דברי האל.⁵⁸

היש בכך משהו שבתאי במובהק? לכאורה, אין סיבה לטענה שכזאת. אך בכל זאת מעניין הדבר, שאחד מכתבי היד השבתאיים המובהקים והידועים ביותר ראה לנכון להעתיק את הדרשה הקשורה ל'פסוק' זה ('והיה ביום

---

⁵⁷ ראה: י"ש שפיגל, 'מדרש פליאה - שיטת הדרשנות במאה ה-ט"ז-י"ז', מחניים, 4 (תשנ"ג), עמ' 260. וראה גם: מדרש פליאה, ווארשא תרנ"ה, פא ע"א, סימן קעט; מדרש פליאה החדש, פיעטריקוב תר"ע, כב ע"ב, סימן נ. שני קובצי 'מדרש פליאה' הופיעו בכרך אחד בדפוס צילום, ירושלים תשל"ו.

⁵⁸ אני מודה למר אהרן אוסיבל שסייע בידי להגיע לפתרון זה.

ההוא יכה ה' כף אל כף') מן הספר 'סמיכת חכמים'. וכל שאר כתב היד אינו מכיל אלא דברים משל נתן העזתי ותלמידיו.⁵⁹

ואולי לא רק הפסוק היפה שבה את עינם של השבתאים, אלא גם תוכן הדרשה המפרשת אותו. אומנם אין תוכן זה שבתאי במובהק, אבל הוא מדבר על שלמות העולם לעתיד לבוא. כאשר שמו של הקב"ה יהיה שלם - 'יהיה'. הכאת הכפיים מרמזת על עניין זה, כי 'הכאה' בלשון ימי הביניים פירושה גם כפל מספרים. ו'יה' בכפל הוא 'כף' (כלומר X ה + X י = $100 =$ כף), ופעמים 'כף' הם פעמים 'יה'. וכאן, לדעת ר' נפתלי, שורשו של המנהג להכות כפיים בעת האבל, בכך מראים האבלים את אמונתם בעולם המושלם והטוב הצפוי לנו בעתיד. שבו אין מות בעולם, ואף אין עולם הזה כלל, כי ישראל יידבקו במקורם, ויהפכו להיות כאלהים, ו'יראו עין בעין בשוב ה' ציון' (יש' נב, ח).

עם החידוש הדרשני של עניין הכאת הכפיים, ואף חידוש הפסוק עצמו, ברעיון המובא כאן, אין ממש חידוש. שינוי שמו של הקב"ה לעתיד לבוא לשם 'יהיה' מצוי בספרות הקלאסית,⁶⁰ וכך גם רעיון השלמות המיסטית וההתכללות באל בעת הגאולה. ייחודו של ר' נפתלי איננו ברעיון המופשט אלא בלהט האוטופי המאפיין את כתביו ואת חייו. וכך הגיע אף לכלל הדעה הרדיקלית הבאה להגשים את העולם הבא כבר בתוך העולם הזה. יש להתעלם מצורכי הפרנסה ולעסוק בתורה בלבד, ובלשונו:

כי אדם לעמל תורה יולד⁶¹ ולהשליך הכל אחרי גוו, והקב"ה יעשה לו נסים... וצריך לומר הטעם שנתנה [תורה] במדבר, לומר שלא להתעסק בשום דבר כי אם בתורה, ולסמוך על הנס (סמיכת חכמים, עמ' קנה-קנו).

בראשית דברינו הזכרנו שר' נפתלי הואשם ששרף את עירו כדי לנסות את קמיעותיו. אינני בטוח אם האשמה זו נכונה מבחינת העובדות, אבל שריפת העיר למטרה כזאת מתאימה לר' נפתלי מצד העולם הרוחני, המתבטא במובאה דלעיל. החיים בעולם אוטופי כזה היו נחלתם של לא מעטים בראשית המאה השמונה עשרה, אבל הם התאימו ביותר לשבתאים, אלה שעולמם לא היה עולם הגלות הנגלה, אלא עולם הגאולה הנסתר תחת קליפות המציאות, עולם שאף את האמונה בו יש להסתיר מפחד הממסד הקהילתי. אכן, כבר עמדו על כך החוקרים, שחלק ניכר מבין הדרשנים הנוודים, האידיאליסטים העניים של

---

⁵⁹ כ"י ניו יורק קולומביה X893 Z8 (אוסף שלום פוטוסטאט 72), עמוד אחרון (44 ע"ב). כתב יד זה ידוע בספרות המחקר בכינוי 'פנקס קולומביה'.

⁶⁰ ראה למשל, יוסף גיקטיליה, שערי אורה, וארשא תרמ"ג (דפוס צילום, ירושלים תש"ך), צא ע"א, ראשית שער ט.

⁶¹ באיוב ה, ז, נאמר: 'כי אדם לעמל יולד'.

ראשית המאה השמונה עשרה, שבתאים נסתרים היו.⁶² גם עצם העיסוק בקבלה מעשית היה במאה השמונה עשרה אופייני לשבתאים (בודאי, לא באופן אקסקלוסיבי), שהעדיפו את הלא-טבעי על המציאות הפשוטה, ובעיקר בענייני אש ופירוטכניקה, שבעטיין גורש מעירו, באותה תקופה ממש, גם הנביא השבתאי ר' ליבלי פרוסניץ.⁶³

אכן, ר' נפתלי שאף לשלמות. שאיפה זו מתגלית גם בדרך דרשותיו, שהשתדל למצות בהן כל דעה מדרשית עד תומה, ולהסיק ממנה שיטות שלמות לגבי כל עניין ועניין. וכך, אם פלוני דרש פסוק מסוים באופן מסוים, אי אפשר לייחס לו דרשה אחרת על אותו עניין (למשל: סמיכת חכמים, עמ' סב). לא אוכל להרבות בדוגמאות והסברים לעניין זה, החורג הרבה ממסגרתנו. אבל שאיפת השלמות של ר' נפתלי עומדת גם ביסוד הרעיון הכללי של כתביו והמבנה המונח ביסודן (וכך הראה גם בר לבב).

בספר הדרשות העיקרי שלו, 'סמיכת חכמים',⁶⁴ ר' נפתלי מסביר בדרך דרשנית את הסיבה לסדר המסכתות שבתלמוד ואת מהותה הרוחנית של כל מסכת. זה סוג ספרותי נדיר ביותר בספרות ישראל, ואינני מכיר אלא עוד ספר אחד בלבד שאפשר לשייכו לז'אנר זה – הוא ספר 'צפנת פענח' לר' יוסף אלאשקר, ממגורשי ספרד.⁶⁵ את הסיבה לכתיבת הספר הסביר ר' נפתלי בראש ספרו (עמ' ה), וסיבה זו היא בקשת השלמות בעצמה: הוא הגיע לידי מסקנה שאדם צריך לחזור על התלמוד כולו בכל יום ויום, ובמיוחד ביום שלפני מיתתו. וכדי לאפשר מבצע כזה כתב את הספר, שהוא כעין תמציתו של התלמוד כולו.

'סמיכת חכמים' נחשב להקדמה לפירושו של ר' נפתלי על מסכת ברכות, המסכת הראשונה בתלמוד.⁶⁶ הוא כתב גם חלק נוסף לספר זה, 'משך הזרע' שמו, שלא נדפס ולא נשתמר, והוא פירוש על שאר סדר זרעים, הסדר

---

⁶² ראה שלום (לעיל, הערה 27), עמ' 77-116.

⁶³ ראה מאמרי על ר' ליבלי (לעיל, הערה 40), עמ' 160-161. יש לציין שאותו שודט, המספר על השרפה של ר' נפתלי (ראה לעיל, הערה 2), הוא גם אחד המקורות העיקריים למעשה ליבלי. את מעשה ליבלי הזכיר גם ר' נפתלי במכתביו, ראה שלשלת זהב (לעיל, הערה 1), עמ' תסד.

⁶⁴ ראה לעיל, הערה 1. אומנם מבחינה כמותית רב יותר חלקו של ספר 'קדושה וברכה', ראה להלן הערה 66.

⁶⁵ הספר יצא לאור, בהוצאה פקסימילית של כתב-יד קריא ויפה, בהוצאת משגב ירושלים (ירושלים תשנ"א), בצירוף מבוא מאת מ' אידל ומפתחות מאת א' בר לבב. לספר חשיבות רבה כאוצר של קבלת הראשונים, ואף לחקר התהוות הזוהר ודרכי התקבלותו.

⁶⁶ פירושו על ברכות נקרא 'קדושה וברכה', ועם 'הקדמת סמיכת חכמים' נקרא הספר כולו 'ברכת ה', וברמז לשם נפתלי לפי דב' לג, כג.

הראשון של התלמוד, 67 ומסתבר שלו הסתייגה כוונתו של המחבר, היה ספר זה גם הקדמה לפירוש דרשני על כל התלמוד. אידיאל השלמות של ספר זה, וחשיבותו לנפש, יכולים להסביר מדוע ביקש ר' נפתלי ש' סמיכת חכמים' יונח על קברו אחרי מותו. 68

גם את ספרו האחר, 'ספר בראשית ופי ישרים', כתב ר' נפתלי באופן דומה: בהקדמתו ביקש להראות איך כל פרשות התורה שבכתב מתקשרות זו לזו, וגופו (האבוד) של הספר היה ניסיון להראות איך כל התנ"ך ודברי חז"ל כלולים באותיות המילה בראשית. 69 אידאל זה של שלמות יסביר גם את מבנהו של השיר 'הוידוי הגדול' שחיבר ר' נפתלי, 70 שבו הוא מתוודה על פגימה אפשרית בכל ספר יסוד של דת ישראל. וכך נמנים שם, למשל, כל מסכתות התלמוד. כן נמנים שם גם כל אברי האדם, וגם מהם מבקש המחבר סליחה, 71 ואין מי שלא נזכר.

---

67 הספר נזכר בסמיכת חכמים, עמ' רנ, ואף בראש 'הציונים' (לעיל, הערה 4), ואף בספר פי ישרים (הערה 97), ה טור א. ספר זה, וכן הפירוש על מסכת ברכות, נכתבו כנראה לפני 'סמיכת חכמים' - ראה להלן הערה 69. שאר מסכתות סדר זרעים, חוץ ממסכת ברכות, אינן נמצאות בתלמוד הבבלי.

68 כך נאמר בצוואתו. 'צוואה' זו שבה ונדפסה בסוף המהדורה החדשה של 'סמיכת חכמים, קדושה וברכה' (לעיל, הערה 1), וראה שם בעמ' תמה. על עניינו של אידאל השלמות העומד ביסוד 'סמיכת חכמים' עמד בפירוט אברי בר לבב (לעיל, הערה 1), עמ' 37-40.

69 'ספר בראשית ופי ישרים', פראנקפורט דאודר תס"ד. הקדמת הספר נקראת 'חומת אנ"ך'. על עניינו וגורלו של ספר זה ראה בפרטות בעבודתו של בר לבב, עמ' 19-21. הדפסת הספר הופסקה אחרי שנדפסה ההקדמה, וגם מהקדמה זו לא נותרו אלא שני עותקים, ששימשו לאחרונה להוצאת צילום מצומצמת. הקדמת 'ספר בראשית ופי ישרים' נכתבה כנראה אחרי הפירוש למסכת ברכות ולסדר זרעים, אך לפני 'סמיכת חכמים'. כי הוא כותב שם בזה הלישון: 'ובהקדמה לספר ברכת ה' שחיברתי אכתוב אי"ה ואקשר כל המסכתות זו לזו' (פי ישרים, ד טור ד), ובמקום אחר (שם, ה טור א) הוא מזכיר עניין 'שכתבתי במקומו בחיבור על סדר זרעים במסכת ברכות'.

70 נכלל בספר שיריו 'שער נפתלי', ברין תקי"ז, ב ע"א - יג ע"ב.

71 תיאור מפורט של הוידוי ראה: בר לבב, עמ' 40-48. וכבר הוא ביאר זאת לפי אידאל השלמות והסמיך זאת לעניינו של ספר 'סמיכת חכמים'.